

Муравська Ольга Вікторівна,
доктор мистецтвознавства, в. о. професора кафедри
теоретичної та прикладної культурології
Одеської національної музичної академії
імені А. В. Нежданової
ORCID 0000-0002-0281-7503
olga@noc.od.ua

«ЛІТУРГІЙНИЙ РУХ» ТА ЙОГО РОЛЬ У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІЙ ТА МУЗИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ ХІХ-ХХ СТ.

Мета роботи – виявлення специфіки «Літургійних рухів» Європи ХІХ – початку ХХ ст. у процесах відродження візантійства і пролонгації візантійського концепту в західноєвропейській культурі і музиці. **Методологія роботи** спирається на комплекс методів (міждисциплінарний, історико-культурологічний, генетичний, контекстуально-аналітичний, герменевтичний та ін.), що виявляє східнохристиянські (візантійські) стимули розвитку європейської духовно-художньої традиції Нового часу. **Наукова новизна роботи** визначена тим, що в ній вперше обґрунтовано роль Оксфордського, Літургійного рухів і споріднених з ними в процесах виявлення східнохристиянської духовно-мистецької якості, що живили культуру і музичне мистецтво європейського романтизму і модерну. **Висновки.** Наведений огляд християнських рухів ХІХ–ХХ ст. («Літургійний рух», старокатолицтво, «Оксфордський рух», ідеї «Західного православ'я» І. Овербека тощо), свідчить про інтенсивність духовно-християнського життя Західної Європи, а також про значущу роль у згаданих процесах східнохристиянського фактору. Природним наслідком подібних процесів стало відродження доримської християнської обрядовості (галльської, кельтської, мосарабської та ін.), що зумовило наукове вивчення стародавніх богослужбово-співочих традицій та їх специфіки. Подібного роду ренесанс «теургічної» якості християнської богослужбової практики обумовив і повернення до традиціоналізму в його високому духовному розумінні, що позначилося на специфіці музичної творчості представників цієї епохи, в межах якої індивідуалізм авторського самовираження поступається місцем процесам нівелювання даної якості, обумовленим залученням до відроджуваних духовно-музичних цінностей «простого серйозного співу» і сакрального «храмового синтезу мистецтв».

Ключові слова: «Літургійний рух», «Оксфордський рух», «західне православ'я», старокатолицтво.

Муравская Ольга Викторовна, доктор искусствоведения, и. о. профессора кафедры теоретической и прикладной культурологии Одесской национальной музыкальной академии имени А. В. Неждановой

«Литургическое движение» и его роль в западноевропейской культурно-исторической и музыкальной традиции ХІХ-ХХ ст.

Цель работы – выявление специфики «Литургических движений» Европы ХІХ – начала ХХ ст. в процессах возрождения византийства и пролонгации византийского концепта в западноевропейской культуре и музыке. **Методология работы** опирается на комплекс методов (междисциплинарный, историко-культурологический, генетический, контекстуально-аналитический, герменевтический и др.), выявляющих восточнохристианские (византийские) стимулы развития европейской духовно-художественной традиции Нового времени. **Научная новизна работы** определена тем, что в ней впервые обоснована роль Оксфордского, Литургического движений и родственных им в процессах выявления восточнохристианского духовно-художественного качества, питавшего культуру и музыкальное искусство европейского романтизма и модерна. **Выводы.** Приведенный обзор христианских движений ХІХ–ХХ ст. («Литургическое движение», старокатоличество, «Оксфордское движение», идеи «Западного православия» И. Овербека и др.) свидетельствует про интенсивность духовно-христианской жизни Западной Европы, а также о значимой роли в данных процессах восточнохристианского фактора. Их естественным следствием стало возрождение доримской христианской обрядовости (галльской, кельтской, мосарабской и др.), что обусловило научное изучение древних богослужбено-певческих традиций и их специфики. Подобного рода ренесанс «теургического» качества христианской богослужбеной практики обусловил и возврат к традиционализму в его высоком духовном понимании, что сказалось и на специфике музыкального творчества представителей этой эпохи, в рамках которой индивидуализм авторского самовыражения уступает место процессам нивелирования данного качества, обусловленным привлечением к возрождаемым духовно-музыкальным ценностям «простого серьезного пения» и сакрального «храмового синтеза искусств».

Ключевые слова: «Литургическое движение», «Оксфордское движение», «западное православие», старокатоличество.

Muravskaya Olga, doctor of art history, Professor of the Department of Theoretical and Applied Cultural Studies of the Odessa National Academy of Music named after A.N. Nezhdanova

“Liturgical Movement” and its role in the Western European cultural, historical and musical tradition of the ХІХ-ХХ centuries

The purpose of the article is to identify the specifics of the "Liturgical movements" of Europe in the ХІХ – beginning of the ХХ century in the processes of the rebirth of Byzantine and the prolongation of the Byzantine concept in Western European culture and music. **The methodology** is based on a set of methods (interdisciplinary, historical-cultural, genetic, contextual-analytical, hermeneutics, etc.) that identify East Christian (Byzantine) incentives for the development of the European spiritual and artistic tradition of the New Age. **The scientific novelty** of the work is determined by the fact that it was the first to substantiate the role of the Oxford, Liturgy and related movements in identifying Eastern Christian spiritual and artistic quality that nourished the culture and musical art of European romanticism and modernism. **Conclusions.** The review of Christian movements of the ХІХ-ХХ centuries. ("Liturgical Movement", Old Catholicism, "Oxford Movement", ideas of "Western Orthodoxy" by I. Overbeck, etc.) testifies to the intensity of the spiritual and Christian life in Western Europe, as well as to the significant role in the history of the Eastern Christian factor. Their natural consequence was the revival of the pre-Roman Christian rites (Gallic, Celtic, Mozarabic, etc.), which led to the scientific study of the ancient liturgical singing traditions and their specificity. This kind of renaissance of the "theurgic" quality of Christian liturgical practice led to a return to traditionalism in its high spiritual understanding, which affected the specificity of the musical creativity of representatives of this era, in which individualism of the author's self-expression gives way to the leveling processes of this quality caused by the attraction to the reviving spiritual and musical values of "simple serious singing" and sacred "temple synthesis of the arts."

Key words: "Liturgical movement", "Oxford movement", "Western Orthodoxy", old Catholicism.

Актуальність теми дослідження. Розмірковуючи в своїх «Філософічних листах» про долі європейської цивілізації, П. Чаадаєв зазначав: «Світ споконвіку ділився на дві частини – Схід і Захід. Це не тільки географічний поділ, але також і порядок речей, обумовлений самою природою розумної істоти <...> Зосереджуючись, заглиблюючись, замикаючись на самому собі, творився людський розум на Сході; розкриваючись зовні, випромінюючи на всі боки, борючись з усіма перешкодами, розвивався він на Заході» [9, 145]. Відзначимо, що один з найбільш актуальних аспектів позначеної дихотомії сконцентрований протягом, принаймні, двох останніх століть на впливі динамічного Заходу на традиції Східної Європи, поки піднесення слов'янського ареалу і «кельтське відродження» XIX-XX ст. не змусило Західну Європу згадати про цінності ранньохристиянської «Неподіленої Церкви». Суттєва роль в цих процесах належить також «Літургійним рухам», що мали суттєвий вплив на європейську культуру, в тому числі і музичну. Специфіка їх взаємодії, відповідно, потребує ретельного духовного та культурологічного осмислення.

Аналіз досліджень і публікацій минулого та останніх десятиліть виявляє зростаючий інтерес до феномену «Літургійних рухів» та його історії, про що свідчать роботи О. Руссо [10], В. Вукашиновича [2], Т. Супрун [17; 18], М. Стецкевича [14; 15; 16], Д. Морозової [7] та ін. Однак у більшості з них в ролі домінуючих виступають християнсько-богословські аспекти позначеної проблематики, в той час як її духовно-культурологічна складова, а також вплив на художньо-мистецьке життя Західної Європи XIX – початку XX ст. поки залишається поза увагою дослідників.

Мета роботи – виявлення специфіки «Літургійних рухів» Європи XIX – початку XX ст. у процесах відродження візантійства і пролонгації візантійського концепту в західноєвропейській культурі і музиці. Методологія роботи спирається на комплекс методів (міждисциплінарний, історико-культурологічний, генетичний, контекстуально-аналітичний, герменевтичний та ін.), що виявляє східнохристиянські (візантійські) стимули розвитку європейської духовно-художньої традиції Нового часу. Наукова новизна роботи визначена тим, що в ній вперше обґрунтовано роль Оксфордського, Літургійного рухів і споріднених з ними в процесах виявлення східнохристиянської духовно-мистецької якості, що живили культуру і музичне мистецтво європейського романтизму і модерну.

Виклад основного матеріалу. «Тепер підведися, вийди із землі цієї, і повернися на землю вітчизни твоєї» (Бут. 31 : 13). Цим епіграфом з Книги Буття відомий німецький богослов XIX ст. І. Овербек випереджає свою розмову про відтворення в Європі в XIX ст. «Західної Православної Церкви». Дана ідея, так само як проект Стефана Хезерлі, феномен «Оксфордського руху», настанови англокатолицтва, старокатолицтва і, нарешті, Літургійного руху, що охопив в XIX–XX ст. як Європу в цілому, так і Америку – очевидне свідчення не тільки активного християнського життя в названих континентальних регіонах, а й істотної ролі в цих процесах взаємодії різних конфесійних традицій при очевидному домінуванні православної якості. В останньому випадку мова йде про фактичне відродження в Західній Європі традицій східного християнства в контексті повернення до духовних цінностей «православно-кафолічної церкви» періоду неподіленого християнства. На думку Д. Морозової, в названий період християнський «Захід і Схід дійсно наближаються один до одного саме і виключно в тих точках, де вони відкриваються до свого минулого <...> Нас пов'яже невикорінний, по суті, традиціоналізм двох церков, які б конкретні висновки з нього не йшли» [7, 338].

Істотна роль в подібних реформаційних актах належала не тільки візантійському духовному богослужбовому і святоотцівському досвіду (Переданню), але також і ранньосередньовічній культовій традиції (кельтській, галльській, мосарабській та ін.), що активно відроджувалася у вказаний період і була співвідносною зі східнохристиянською духовною спадщиною.

Окреслені процеси зачіпали не тільки літургійну сферу, а й безпосередньо пов'язаний з нею «храмовий синтез мистецтв». При цьому першорядна увага приділялася насамперед перетворенням духовно-співочої області, що декларувала в більшості випадків повернення до монодії і традицій «простого серйозного співу», який виключає диктат авторського композиторського самовираження. Відзначимо також, що множинність форм подібного апелювання до патріархально-ортодоксальної традиції позначалася не тільки в церковній практиці, але і виявлялася на рівні «культурних ідей», показових для мистецького життя Франції, Німеччини, Іспанії, Англії та ін., а також жанрово-стильових шукань (ампір, бідермаєр) в музично-історичній традиції названих регіонів.

Окреслені тенденції духовно-релігійного та культурного життя Європи починають активно проявлятися в 30-ті роки XIX ст. Відзначимо при цьому, що їх генеза сходить до показових вже для початку вказаного сторіччя процесів протистояння ідеалам попередньої епохи Просвітництва і соціально-політичним гаслам Великої французької революції 1789 р., що характеризувалися домінуванням раціонального фактору і відповідним переосмисленням (аж до атеїзму) християнської «картини світу».

Драматичні події рубежу століть, в тому числі і наполеонівської епопеї, релігійні шукання романтичної епохи так чи інакше позначили очевидний дефіцит духовного фактора в свідомості європейців першої половини XIX ст. Так Ч. Кінгслі атестує своє століття як те, що «дуже потребувало віри і залякане скептицизмом» [цит. за: 12, 166]. Не випадково, на думку В. Раздольської, «Ханс Зедльмайр визначив свою книгу, присвячену мистецтву XIX століття, як “Втрата серцевини”, маючи на увазі саме втрату об'єднуючої релігійної ідеї, що протягом багатьох століть живила мистецтво <...>

становила його високий сенс, його кінцеву мету, його духовну основу» [8, 9]. У подібному визначенні очевидним є драматичний тонус позначеної епохи, показовий насамперед для німецького та англійського романтизму, представники якого, з одного боку, усвідомлювали «секулярний» дух свого часу, нівелювання християнських цінностей, з іншого – ратували за «повернення до витоків», поєднане з ностальгією по далекому минулому і духовним ідеалам Середньовіччя.

Узагальнюючи базові положення бібліографії, що присвячена «Літургійним рухам», відзначимо, що їх сутність більшість авторів безпосередньо співвідносить з «...відродженням активної участі вірного народу в богослужінні Церкви <...> Літургійний рух являє собою своєрідний літургійний ренесанс в житті Католицької Церкви, рух до віри, чітко висловленої на практиці <...> до свідомої участі [віруючих] в священнодійствах Церкви...» [2, 13], кінцевою метою якого виступає євхаристичне єднання християнської спільноти. У своєму прагненні до відродження справжнього благочестя і віри представники «Літургійного руху» незмінно апелювали до «нового відкриття богослов'я ранньої церкви, тобто досхоластичної <...> теології християнського Сходу і Заходу» [2, 87], що співвідноситься саме зі східнохристиянською традицією. Згідно з висновками Олчіна, «значення літургійного руху полягає в тому, що він не тільки зблизив католиків і протестантів, а й допоміг їм встановити живий зв'язок зі східним християнством – тією частиною християнського світу, де літургія ніколи не була відокремлена від життя громади і богослужіння народу» [2, 211].

Окреслені реформаційні перетворення християнського літургійного життя властиві практично для всього західноєвропейського регіону XIX–XX ст. Лідером в цих процесах є Франція, для якої в дану епоху показова еволюція духовних настанов від ультрамонтанізму першої половини XIX ст. аж до ідей відродження галліканського обряду в межах «Вселенської православної церкви Франції» XX ст. [3]. Генеза даного процесу сходить ще до початку XIX ст. до духовно-соціальних позицій Ж. де Местра і його сучасників. Як зазначає В. Ткаченко-Гільдебрандт, «в глибині душі він [Ж. де Местр] прекрасно усвідомлював, що католицтво з часу Реформації переживає грандіозну кризу, що всьому західному християнству необхідно оновлення на основі морально-аскетичних цінностей православно-кафолічного Сходу» [19].

Виникнення «Літургійного руху» в Європі безпосередньо пов'язано з ім'ям ченця-теолога, літургіста, абата Солемського монастиря Проспера Геранже (1805-1875), котрий відродив духовні ідеали ранньосередньовічного чернецтва, співвідносні з «православною еклезіологією» [10, 284-285]. Прихильник ультрамонтанства (на правах учня абата Ламене), що прагнув до «чистоти» відтворення римського обряду, він разом з тим був відомий і як історик Літургії у Франції XVII–XVIII ст., що «...пропонував в ряді стародавніх єпархій повернутися до римсько-французької літургії, заснованої на старо-галліканських чинах» [10, 79].

Відзначимо також, що Солемське абатство, починаючи з другої половини XIX і в XX ст. широко відоме у всьому світі як один із центрів фундаментального вивчення григоріанського хоралу і традицій богослужбово-співочого мистецтва, чия діяльність була пов'язана з дослідженнями не тільки Проспера Геранже, але і його сподвижників і послідовників – Андре Моккери, Рене Есбері, Ежена Кардіна, Мішеля Югло, Жозефа Потье та ін. Відродження григоріаніки, її модальної системи справило колосальний вплив і на принципи мислення європейських музикантів XIX–XX ст., що позначилося і в діяльності «Школи релігійної музики» Л. Нідермейєра, і в Schola Cantorum В. д'Енді та ін. Відродження григоріанського хоралу і його поетики ознаменувало жанрово-стильові і духовно-сміслові «відкриття» і в творчості французьких і франко-бельгійських композиторів і виконавців – К. Дебюссі, Е. Саті, Ш. Турнеміра, Ж. Лангле, М. Дюпре, Ш. Відора, Л. Вьєрна, П. де Маленгро та ін.

Творчість останніх чотирьох авторів пов'язана з появою так званої «органної симфонії», інтонаційним і образно-смісловим базисом якої виступав григоріанський хорал. Відроджуючи принципи модального мислення і сюїтності-варіаційності (котра формувалася ще в галліканській месі Середньовіччя), протиставляючи свої твори концепції класичної симфонії-драми віденських класиків, названі автори фактично стояли біля витоків створення типології «духовної симфонії», що відповідає сенсам її етимологічного визначення, сполученого в тому числі зі східнохристиянською релігійною та культурно-історичною традицією. Закономірним в цьому плані видається не тільки апелювання до ранньохристиянських духовних текстів та відповідного церковно-співочого обиходу в «Романських» і «Готичних» симфоніях композиторів французької школи, а й, наприклад, «алюзії на знаменний розспів» в «Хресній дорозі» М. Дюпре [4, 90]. Позначений духовний «вектор» французької музики XIX–XX ст., заданий в тому числі і ініціативами «Літургійного руху», багато в чому визначив містеріальні «виходи» в творчості К. Дебюссі («Мучеництво Святого Себастьяна»), Ф. Пуленка («Діалоги кармеліток») і духовно-хорові твори, а також О. Мессіана.

Повертаючись до характеристики особливостей розвитку «Літургійного руху» і його впливу на європейську музично-історичну традицію XIX–XX ст., відзначимо, що установка на повернення до ранньосередньовічної традиції і її патріархально-ортодоксальних якостей є показовою і для Німеччини, в якій дані процеси виявилися сполученими з іменами І. А. Мелера, І. С. Дрея та ін., що в тій чи іншій мірі ратували за «необхідність повернення до первісного християнства» і ідеалів «давньої Церкви» [10, 133, 141]. В останньому випадку виявляється схожість позицій як католицького «Літургійного відродження», так і протестантизму, що первісно апелював до ранньосередньовічного

східнохристиянського досвіду. Німецька участь в «Літургійному русі» на початку ХХ ст. пов'язана також з діяльністю монастиря Марія Лаах, зокрема, з ім'ям Одо Казеля. Одним з предметів його науково-духовних пошуків стала «грецька язичницька містерія як предтеча християнської Євхаристії. Згідно дону Казелю, язичницькі містерії представляли собою особливий вид «провіденційної підготовки до євхаристичного життя, яке встановить християнство <...> Шульц пише, що теорія містеріальної репрезентації Казеля дуже нагадує візантійське розуміння літургії» [2, 66, 70].

Окреслені глибинні пошуки духовних підстав людського буття і їх християнської ґенези показові і для німецької культури ХІХ ст., що розвивалася на «перетині» романтичної і бідермаєрівської традиції. Витоки останньої, що втілювали «велике в малому» і успадкували домобудівний принцип фіксації «побуту, пронизаного релігійністю», також походять від патріархально-ортодоксальної традиції, що складалася в межах східнохристиянської духовної культури. Виділена стильова якість є показовою і для пізньої творчості Р. Шумана, Ф. Мендельсона, Е. Хумпердінка та ін. Ще однією паралеллю до літургійного оновлення є спадщина Р. Вагнера, зокрема містеріально-перетворююча концепція «Парсіфаля», яка виступає «заміною революційного апокаліпсису» [5].

Особливу значущість позначені процеси зближення західного християнства з православною традицією набули в Англії. Саме тут протягом двох останніх століть «склалася абсолютно унікальна в духовному відношенні ситуація. У жодній країні світу, ні до, ні після, не було жодної християнської деномінації, яка настільки б послідовно, так уперто і настільки масово прагнула б фактично перетворитися в іншу християнську деномінацію». Розвиваючи далі цю тезу, Т. Супрун вказує: «Ми наполягаємо саме на такому формулюванні, тому що практично офіційно вирішена відмова від Filioque, згода з православною інтерпретацією Євхаристійної жертви, визнання канонічності шанування Богоматері, святих, а також іконошанування – все це кроки переходу від англіканства, як різновиду протестантизму, до православ'я» [18].

Складність і нерідко драматизм даного конфесійного «діалогу» багато в чому обумовлені самою суттю «гіперконцепта» «Християнська церква Англії». На думку Т. Андрєєвої, «зміст і засоби вираження сегментів даного концепту настільки різноманітні, що вони можуть розглядатися як окремі загальнонаціональні концепти, що існують усередині гіперконцепта. Концепти High Church і Low Church мають рівневу структуру» [1, 5]. При цьому «Висока церква» тяжіє до «кафолічності» і очевидних «історичних зв'язків зі стародавньою неподіленою Церквою», апелюючи в тому числі і до православ'я, в той час як «Низька церква» більшою мірою орієнтована на традиції кальвінізму.

Актуалізація ідей «Оксфордського руху» в першій половині ХІХ ст., пов'язаних з відродженням духовних цінностей «Неподіленої Церкви» і спрямованістю на зближення з православ'ям, багато в чому була зумовлена втратою англійською церквою в названий період її духовного статусу в суспільстві і державі. «Церква Англії розглядалася і політичною елітою, і суспільством в цілому, і більшістю духовенства насамперед як Establishment, тобто як «встановлена законом», державна Церква» [16, 233]. Подібного роду світсько-державний підхід в розумінні сутності Церкви фактично нівелював її духовні функції, віддаючи перевагу її «корисності», що багато в чому і зумовило протестну рішучість позиції представників «Оксфордського руху», для яких ідеалом була «єдина нерозділена Церква, що існувала протягом перших століть після виникнення християнства» [15, 53].

У подібному підході очевидна також позиція сприйняття Церкви як єдиного організму, освяченого ідеєю апостольської спадкоємності. Її наслідком стало виникнення так званої «теорії гілок» (The Branch Theory), згідно з якою «три апостольські Церкви: Католицька, Православна, Англіканська – немов діти одного дерева, незважаючи на зовнішні відмінності, незримо зберігають єдність Соборної Церкви. Православна Церква, таким чином, сприймалася англо-католиками як «невід'ємна частина Святої Вселенської Апостольської Церкви» [13]. Вселенський характер сприйняття Церкви як єдиного духовного організму, відповідно, породжував відкритість Англіканської церкви до реального діалогу як з православ'ям, так і з римським католицизмом, про що свідчать духовні шляхи багатьох її репрезентантів – Е. П'юзі, Дж. Кібла, Дж. Ньюмена та ін.

«Оксфордський рух» виявився вельми резонансним, про що свідчить англійська література та архітектура ХІХ-ХХ ст. В даному випадку мова йде не тільки про відродження традицій англійської готики в діяльності П'юджина, а й про значущу роль «візантійського стилю» в архітектурних проектах Дж. Ф. Бінтлі в 1895-1903 рр., який надихався шедеврами Равенни [11, 28].

Ідеї «Оксфордського руху», що гранично загострювали увагу на питаннях духовного життя і богослужбовій практиці, так чи інакше вплинули і на процеси англійського музичного відродження ХІХ ст., на що вказує в своєму історичному дослідженні Е. Уїлсон-Діксон [20, 199-206]. Одночасно в ХІХ – початку ХХ ст. зусиллями ряду ентузіастів, шанувальників російського православного духовно-співочого мистецтва здійснюється публікація і виконання найбільш відомих зразків даної сфери. Так, наприклад, при безпосередній участі У. Дж. Беркбека, який читав в Оксфорді курс лекцій про історію російської церкви, в англіканський співочий обиход був впроваджений православний кондак «Зі святими упокій», що вперше прозвучав на похоронах королеви Вікторії. Ще одним знавцем і популяризатором не тільки російської православно-співочої традиції, а й візантійської, можна вважати Стефана Хезерлі, який активно спілкувався під час перебування в 1869 р. в Москві з Дм. Розумовським, О. Горським. Протягом досить довгого часу С. Хезерлі знаходився в Троїце-Сергієвій Лаврі, де вивчав стародавні співочі

рукописи [6]. Широка обізнаність в сфері православного богослужбово-співочого обиходу різних епох дала йому можливість написати дослідження «Трактат про Візантійську музику» («*Treatise on Byzantine Music*»). Свідченням сприйнятливості англіців другої половини ХХ ст. до духовних стимулів православ'я можна вважати також творчий і духовний шлях Джона Тавенера, для якого православне розуміння музики і творчості як «Феосіса», «музичного іконопису» стало визначальним фактором всієї його діяльності.

Подібного роду націленість на духовне Преображення-Обоження людського єства в поєднанні з вселенським розумінням сутності християнства, спадкоємних від ідей «Оксфордського руху» і його східнохристиянських стимулів, є показовою і для зразків симфонічної творчості британських композиторів. Особливий інтерес в цьому плані викликає «Готична симфонія» Б. Хавергала, створена в період між 1919 і 1927 рр. Вона включає 6 частин, з яких половину складають інструментальні розділи, а заключні частини – грандіозну хорову композицію на текст гімну Амвросія Медіоланського «*Te Deum*», широко затребуваного в богослужбовій практиці всіх християнських конфесій. Виконавський склад твору включає 4 змішаних хори, дитячий хор, орган, великий оркестр (близько 200 виконавців), що викликає аналогії не тільки з монументальними симфонічними полотнами Л. Бетховена, А. Брукнера, але перш за все Г. Малера (8-а симфонія).

«Універсалізм» і «енциклопедизм» «Готичної симфонії» Б. Хавергала проявляються не тільки в її масштабах, а й на інших рівнях – жанрово-стильовому, інтонаційному, духовно-образному і смислового. Музична мова твору охоплює монодію, антифони, респонсорій, псалмодію, поєднаних з широко трактованою тональністю, політональністю. Визначальна ідея даної симфонії, що зближується з її духовними органічними аналогами в творчості французьких композиторів (див. вище), орієнтована на образ хвали-Преображення, заданий не тільки духовно-смысловими аспектами стародавнього гімну «*Te Deum*», а й готичною архітектурою собору в Лічфілді, що надихав композитора, а також став місцем спочинку Чеда Лічфілдського – легендарного православного англійської Святого VII ст.

Повертаючись до історичних етапів становлення «Літургійного руху» в Західній Європі, необхідно також виділити особистість І. Овербека – німецького сходознавця, доктора філософії та богослов'я, який викладав на теологічному факультеті в Бонні, але влаштувався пізніше в Англії, пройшов через спокуси католицького та протестантського вчення і знайшов себе в кінцевому підсумку в православ'ї. І. Овербек стояв біля витоків грандіозного проекту створення «Православ'я західного обряду», який, на жаль, залишився нереалізованим, будучи доведеним практично до фінальної стадії. «В основі проекту доктора Овербека лежала ідея повного прийняття католиками православної догматики, але зі збереженням західного обряду, очищеного від католицьких нововведень, що з'явилися в ньому після великого розколу» [21, 327]. Одним з найважливіших стимулів діяльності І. Овербека, як відомо, стали також події Ватиканського собору 1870 р., на якому було проголошено догмат про непогрішимість папи, що викликав негативну реакцію в значній частині католицького світу. Він багато в чому визначив не тільки появу проекту І. Овербека, але і виникнення феномена старокатолицтва, що охопило в кінцевому підсумку не тільки Німеччину, але і Францію, Швейцарію, Австрію, Італію, Іспанію.

Висновки. Отже, наведений огляд християнських рухів ХІХ–ХХ ст. («Літургійний рух», старокатолицтво, «Оксфордський рух», ідеї «Західного православ'я» І. Овербека тощо), свідчить про інтенсивність духовно-християнського життя Західної Європи, а також про значущу роль у згадуваних процесах східнохристиянського фактору. Природним наслідком подібних процесів стало відродження доримської християнської обрядовості (галльської, кельтської, мосарабської та ін.), що зумовило наукове вивчення стародавніх богослужбово-співочих традицій та їх специфіки. Подібного роду ренесанс «теургічної» якості християнської богослужбової практики обумовив і повернення до традиціоналізму в його високому духовному розумінні, що позначилося на специфіці музичної творчості представників цієї епохи, в межах якої індивідуалізм авторського самовираження поступається місцем процесам нівелювання даної якості, обумовленим залученням до відроджуваних духовно-музичних цінностей «простого серйозного співу» і сакрального «храмового синтезу мистецтв».

Література

1. Андреева Т. Л. Выражение религиозной составляющей национального самосознания (сравнительно-сопоставительный анализ лексической семантики на материале английского языка): автореф. дисс. ... канд. филологических наук: 10.02.20 / Томский государственный педагогический университет. Томск, 2007. 22 с.
2. Вукашинович В. Литургическое возрождение в XX веке. История и богословские идеи литургического движения в Католической Церкви и их взаимоотношение с литургической жизнью православной церкви. М.: Христианская Россия, 2005. 240 с.
3. Кафолическая православная церковь Франции. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Кафолическая_православная_церковь_Франции (дата звернення: 03.02. 2019 р.).
4. Кривицкая Е. Д. Музыка Франции: век двадцатый. Эстетика, стиль, жанр. М.; СПб.: Центр ГИ, 2012. 336 с.
5. Литургического обновления движение. URL: dvagrada.ru/wiki/Литургического_обновления_движение (дата звернення: 12. 01. 2018 р.).
6. Лютько Е. И. Стефан Хэзерли – первый православный англичанин // *Материалы V Международной студенческой научно-богословской конференции*. СПб.: СПб. ПДА, 2013. С. 130-135.
7. Морозова Д. Литургическое движение на Западе: взгляд с Востока // Руссо Оливье. История литургического движения. К.: Дух і Літера, 2013. С. 335-340.
8. Раздольская В. И. Европейское искусство XIX века. Классицизм, романтизм. СПб.: Азбука-классика, 2005. 368 с.
9. Россия глазами русского. Чаадаев, Леонтьев, Соловьев. Истоки отечественной мысли. СПб.: Наука, 1991. 365 с.

10. Руссо О. История литургического движения. К.: Дух і Літера, 2013. 360 с.
11. Савельев Ю. Р. Искусство историзма и государственный заказ. Вторая половина XIX – начало XX века. М.: Совпадение, 2008. 400 с.
12. Сомова Е. В. Оксфордское движение и исторический роман середины XIX века // *Знание. Понимание. Умение*. 2008. № 2. С. 166-170.
13. Соловьева Т. С. Оксфордское движение: Борьба за церковное возрождение в Англии. URL: aliom.orthodoxy.ru/arch/025/025-solov.htm (дата звернення: 12. 09. 2015 р.).
14. Стецкевич М. С. Оксфордское (трактарианское) движение и его влияние на протестантско-католический конфликт в ранневикторианской Англии // *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*. 2014. № 1 (32). С. 201-227.
15. Стецкевич М. С. Основные идеи Оксфордского движения // *Религиоведение*. 2010. № 4. С. 49-55.
16. Стецкевич М. С. Трактарианские лидеры и проблема развития церковно-государственных отношений в Англии // *Государство, религия, церковь в России за рубежом*. 2010. № 4. С. 233-237.
17. Супрун Т. Н. Место православной восточно-христианской традиции в духовной культуре Англии: автореф. дисс. ... канд. культурологии: 24.00.01 / МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва, 2003. 24 с.
18. Супрун Т. Н. Православная и англиканская церкви на рубеже XIX–XX веков: попытка сближения. URL: www.vinograd.su/education/preview.php?id=42998 (дата звернення: 04.02. 2019 р.).
19. Ткаченко-Гильдебрандт В. Жозеф де Местр – пламенный контрреволюционер начала XIX века. URL: teurgia.org/index.php?option=com_content (дата звернення: 08.01. 2019 р.).
20. Уилсон-Диксон Э. История христианской музыки. СПб.: Мирт. 2001. 428 с.
21. Чумичёв А. А. Проект доктора Овербека: Загадочная страница истории экклесиологических идей // *Материалы VI Международной студенческой научно-богословской конференции Санкт-Петербургской духовной академии Русской Православной Церкви*, 2014. С. 325-332.

References

1. Andreyeva, T. L. (2007). The expression of the religious component of national identity (comparative analysis of lexical semantics on the material of the English language). Extended abstract of candidate's thesis. Tomsk: Tomskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet [in Russian].
2. Vukashinovich, V. (2005). Liturgical revival in the twentieth century. History and theological ideas of the liturgical movement in the Catholic Church and their relationship with the liturgical life of the Orthodox Church. Moscow: Khristianskaya Rossiya [in Russian].
3. Catholic Orthodox Church of France. Retrieved from https://ru.wikipedia.org/wiki/Кафолическая_православная_церковь_Франции [in Russian].
4. Krivitskaya, Ye. D. (2012). Music of France: the twentieth century. Aesthetics, style, genre. Moscow; St. Petersburg: GI Center [in Russian].
5. Liturgical renewal movement. Retrieved from dvagrada.ru/wiki/Литургического_обновления_движение [in Russian].
6. Lyutko, E. I. (2013). Stephan Heatherly – the first Orthodox Englishman. Materialy V Mezhdunarodnoy studencheskoy nauchno-bogoslovskoy konferentsii. St. Petersburg: PDA [in Russian].
7. Morozova, D. (2013). Liturgical movement in the West: a view from the East. Russo Oliv'ye. Istoriya liturgicheskogo dvizheniya. Kiyev: Dukh i Litera [in Ukrainian].
8. Razdolskaya, V.I. (2005). European art of the nineteenth century. Classicism, romanticism. St. Petersburg: Izdatel'skaya Gruppy «Azбуka-klassika» [in Russian].
9. Russia in the eyes of Russian. Chaadaev, Leontiev, Soloviev. Sources of domestic thought (1991). St. Petersburg: Nauka [in Russian].
10. Russo, O. (2013). The history of the liturgical movement. Kiyev: Dukh i Litera [in Ukrainian].
11. Saveliev, Yu.R. (2008). Art of historicism and state order. The second half of the XIX – the beginning of the twentieth century. Moscow: Sovpadeniye [in Russian].
12. Somova, Ye. V. (2008). The Oxford Movement and the Historical Romance of the Mid-19th Century. Znaniye. Ponimaniye. Umeniye. 2, 166-170 [in Russian].
13. Solov'yeva, T. S. (2015). The Oxford Movement: The Fight for Church Renaissance in England. Retrieved from aliom.orthodoxy.ru/arch/025/025-solov.htm [in Russian].
14. Stetskevich, M.S. (2014). Oxford (tractor) movement and its influence on the Protestant-Catholic conflict in early Victorian England. Gosudarstvo, religiya, tserkov' v Rossii i za rubezhom. 1 (32), 201-227. [in Russia].
15. Stetskevich, M.S. (2010). The main ideas of the Oxford movement. Religiovedeniye. 4, 49-55 [in Russia].
16. Stetskevich, M.S. (2010). Trakarian leaders and the problem of the development of church-state relations in England. Gosudarstvo, religiya, tserkov' v Rossii i za rubezhom. 4, 233-237 [in Russia].
17. Suprun, T.N. (2003). The place of the Orthodox Eastern Christian tradition in the spiritual culture of England. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow: MGU im. M. V. Lomonosova [in Russian].
18. Suprun, T.N. (2019). Orthodox and Anglican churches at the turn of the XIX – XX centuries: an attempt to bring together. Retrieved from www.vinograd.su/education/preview.php?id=42998 [in Russian].
19. Tkachenko-Gil'debrandt, V. (2019). Joseph de Maistre is a fiery counterrevolutionary of the early 19th century. Retrieved from teurgia.org/index.php?option=com_content [in Russian].
20. Wilson-Dickson, E. (2001). History of Christian music. St. Petersburg: Mirt [in Russian].
21. Chumichov, A. A. (2014). Dr. Overbeck's Project: The Mysterious Page of Ecclesiological Ideas. Materialy VI Mezhdunarodnoy studencheskoy nauchno-bogoslovskoy konferentsii Sankt-Peterburgskoy dukhovnoy akademii Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 06.02.2019 р.